

**ШЛЯХИ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІ ФОРТЕПІАННОГО
ВИКОНАВСТВА У ЖИТОМИРІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(становлення середньої ланки музичної освіти)**

Актуальність теми. Традиції аматорського та професійного інструментального музикування в Україні за останні два сторіччя створили певну систему музичної освіти, в якій середня ланка, а саме музичне училище, є чи не найвагомим та обов'язковим етапом становлення професійного музиканта-виконавця. Музичне училище – ланка, яка пов'язує початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади з вищою школою. Неefективність в роботі музичного училища, яка може бути пов'язана із застарілістю методик, недостатністю нових методичних інновацій та недосконалістю або відсутністю процесів, які б сприяли виконавському прогресу, негативно впливає як на професійне виховання окремого піаніста, так і на процес професіоналізації фортепіанного виконавства в цілому, та ставить під загрозу сам виконавський процес на даному етапі.

Сьогоднішній розвиток професіоналізації фортепіанного неможливий без вивчення багаторічного досвіду, що був накопичений видатними музикантами – засновниками музичної освіти на Україні. Проте, процес становлення середньої ланки професійної фортепіанної освіти, а саме музичних училищ та пов'язаний з ним процес професіоналізації фортепіанного виконавства в містах, що стали осередками цього явища в Україні, недостатньо вивчений музикознавцями. Одним з таких центрів становлення професійної фортепіанної освіти та виконавства на початку ХХ ст. на західній Україні був Житомир, який відіграв неабияку роль у процесі професіоналізації вітчизняного фортепіанного виконавства.

Це підтверджує інтерес до музичного життя цього міста українських музикознавців. Так, Н. Бовсунівська в дисертаційній праці «Розвиток шкільної музичної освіти на Волині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)» [1] відтворила ретроспективу шкільної музичної освіти в Житомирі.

Музичне життя Житомира в межах культурного контексту волинського регіону також висвітлено у дисертації П. Шиманського «Музичне життя Волині 20 – 30-х років ХХ століття» [11]. Зокрема, автор приділив увагу музично-громадським організаціям та хоровому рухові на Волині, музичній діяльності товариств, установ, організацій загально-культурного спрямування, також висвітлив композиторську творчість М. Тележинського та А. Річинського, які були одними з найпомітніших постатей волинського музичного Ренесансу.

Розвиток сучасного професійного фортепіанного виконавства в Україні залежить від якості функціонування середньої ланки, а саме музичного училища. Тому знання історії становлення середньої ланки професійної музичної освіти на Україні та пов'язаний з цим процес професіоналізації фортепіанного виконавства є необхідним для подальшого прогресивного розвитку фортепіанного виконавства. Беззаперечним є той факт, що одним з найважливіших факторів розвитку будь-якої галузі, є діяльність видатних особистостей. Такими впливовими посталями в музичному житті Житомира на початку ХХ сторіччя були М. Скорульський та В. Косенко. Незважаючи на те, що діяльність В. Косенка вивчалась дослідниками О. Олійником [5] та Ю. Вахраньовим [2], а про творчість М. Скорульського ми можемо дізнатися зі статті К. Шамаєвої [10], де досліджується житомирський період життя М. Скорульського, роль цих видатних діячів у процесі професіоналізації фортепіанного виконавства Житомира вивчена недостатньо.

Отже, аналіз музикознавчих робіт доводить, що сучасні дослідження в аспекті становлення середньої ланки професійної музичної, в тому числі фортепіанної, освіти в Житомирі практично відсутні.

Мета статті – представити музичне та культурне життя Житомира на початку ХХ ст., виявити напрямки професіоналізації фортепіанного виконавства у цьому місті в аспекті становлення середньої ланки піаністичної освіти, визначити вплив на цей процес видатних вітчизняних музикантів.

Місто Житомир на початку ХХ ст. було центром Волинської губернії, до якої входили території сучасних Житомирської, Луцької, Рівненської та частини Хмельницької і Тернопільської областей. Переважну більшість населення губернії складала українці. Найбільш

чисельними національними меншинами були єврейська, польська, німецька та російська, тому окрім власного українського культурного потенціалу Житомир збагачувався надбаннями інших народів.

На початок ХХ ст. в Житомирі склалися всі передумови до формування професійної музичної освіти. У 1900-ті роки там було створено музично-артистичне товариство, яке об'єднувало професійних музикантів та любителів. Цього ж року при музичному товаристві почали працювати музичні класи А. Ружицького, програма яких передбачала ґрунтовну музичну освіту (гру на фортепіано, теорію музики, гармонію, сольфеджіо, історію фортепіанної музики, класи розвитку пам'яті та слуху, читки нот з листа, ансамблюву гру та хоровий спів). Саме в цьому закладі навчався один з корифеїв української музики Б. Лятошинський.

Варто відзначити, що в музичних класах Артистичного товариства викладав Т. Ріхтер (батько С. Ріхтера), предки якого німецькі колоністи, а саме сім'я діда (Даниїла Даниїловича Ріхтера, майстра по ремонту музичних інструментів), в середині ХІХ сторіччя перебралася з Польщі в Житомир. Як зазначає Г. Мокрицький, Т. Ріхтер був випускником житомирської чоловічої гімназії. Після її закінчення він вступив до Віденської консерваторії [4]. У Відні Т. Ріхтер навчався у Фішхова та Фукса. Під час навчання Т. Ріхтер грав при дворі королеви Драги в Сербії [9]. Повернувшись до Житомира, він займався приватною викладацькою діяльністю, давав сольні концерти, що відразу привернули увагу інтелігенції та визвали позитивні відгуки в місцевій пресі.

У традиціях музичних класів було систематичне проведення концертів та вечорів, музичних капусників та музичних «серед» для населення. Майже щотижня в таких «середях» приймав участь викладач класів Т. Ріхтер. Однією з його учениць була представниця древнього житомирського дворянського роду Анна Москальова. В її жилах текла змішана кров: українська, російська, польська, німецька, шведська, татарська. А. Москальова доводилась далекою родичкою знаменитій співачці Женне Лінд, яка увійшла в історію як «шведський соловей». З нею, згодом, і одружився Т. Ріхтер. 7 березня 1915 р. у подружжя народився син Святослав. Т. Ріхтер пропрацював в Житомирі до 1916 р., після чого він виїхав до Одеси, де став органістом місцевої німецької церкви (кирхи) та викладачем консерваторії [4].

Становлення саме професійної музичної освіти в Житомирі пов'язане з діяльністю Імператорського Російського Музичного Товариства. У 1905 р. створюється місцеве відділення ІРМТ. При відділенні ІРМТ відкрилися класи співу, гри на фортепіано, струнних та духових інструментах, гармонії та контрапункту. У 1911 р. музичні класи при ІРМТ перетворили в музичне училище, яке майже півстоліття було єдиним закладом середньої професійної музичної освіти на території Волині та Поділля в першій половині ХХ ст. [10]. У цьому закладі починаючи з музичних класів працював піаніст та диригент Л. Местечкін, вихованець Петербурзької консерваторії, яку закінчив зі срібною медаллю. Він також був директором цього закладу. На разі немає інформації в кого вчився в Петербурзі Л. Местечкін.

З 1918 по 1928 роки в музичному училищі працював геніальний український композитор В. Косенко. Видатний композитор і піаніст народився у Петербурзі, дитячі та юнацькі роки провів у Варшаві, де навчався гри на фортепіано у професора Л. Юдицького і О. Михаловського. Консерваторію закінчив в Петрограді по класу фортепіано І. Миклашевської, композиції М. Соколова. Інструментування вивчав у М. Штейнберга, диригування – у М. Черепніна, з композиції консультувався у О. Глазунова [3].

Випускники училища складають блискучу плеяду діячів вітчизняної культури, найвідоміші з яких – композитор, піаніст та диригент М. Скорульський, випускник ще Музичних класів, композитор О. Білаш, диригенти В. Гнедаш та Л. Джурмій, співачки З. Гайдай та О. Микитенко.

Судячи за звітами Житомирського відділення Російського Музичного Товариства можна дійти висновку, що виконавська діяльність викладачів та студентів музичних класів була надзвичайно активною. Наприклад, в сезоні 1909-1910 р. відбулося 7 концертів камерної музики. У 1910 р. пройшли монографічні концерти, які були присвячені сторіччю з дня народження Р. Шумана та Ф. Шопена. На шуманівському вечорі були виконані «Карнавал», «Фантастичні п'єси», «Соната для скрипки і фортепіано», «Тріо для скрипки, віолончелі і фортепіано». Ці твори виконували викладачі музичних класів Г. Петровський (фортепіано), Ф. Зіка (скрипка), І. Румянцев (віолончель).

На шопенівському концерті прозвучали Соната для віолончелі та фортепіано, Соната для фортепіано *h-moll*, тріо для скрипки, віолончелі і фортепіано. Партнером Ф. Зіка та І. Румянцева був директор музичних класів піаніст Л. Местечкін. У концертному сезоні 1909-1910 р. І. Румянцев, Ф. Зіка та Г. Петровський зіграли концерт з творів Е. Гріга [6, сс. 27, 33, 34].

Зі звіту Житомирського відділення ІРМТ та музичного училища при ІРМТ від 1.09.1910 по 1.09.1911 рр. за шостий рік діяльності ми дізнаємося, що 1911 року під час концертів музичного зібрання, зокрема житомирськими прем'єрами були продемонстровані твори для двох фортепіано: «Прялка Омфалі» К. Сен-Санса та «Фантазії» С. Рахманінова [7, с. 32-33.]. Зі звіту від 1.09.1914 по 1.09.1915 рр. стає відомо, що 5.09.1914 р. відбулась лекція Н. Фіндейзена, редактора Російської музичної газети, що була присвячена двадцятиліттю з дня смерті А. Рубінштейна. У симфонічному концерті, де студентський оркестр під керівництвом директора училища Л. Местечкіна виконав «Колискову» *G-dur* та «Музику сфер» А. Рубінштейна [8, с. 10].

Особливий вплив на професіоналізацію фортепіанного виконавства у Житомирі мала діяльність В. Косенка та М. Скорульського. В. Косенко у музичному училищі 1918-1928 роки вів клас фортепіано. У житомирський період творчості композитор написав мазурки, «Мрії», ноктюрни, поеми, три фортепіанні сонати, сонату для віолончелі й фортепіано, «Експромт» для скрипки і фортепіано, 12 романсів для голосу і фортепіано цикл етюдів (ор. 8). Тут він почав створювати «11 етюдів у формі старовинних танців» (ор. 19), а завершував їх вже у Києві [5].

Фортепіанні твори Косенка малої та середньої форми сприяли процесу професіоналізації фортепіанної майстерності у Житомирі. Цей репертуар став дуже корисним для розвитку піаністичної майстерності студентів музичних училищ завдяки доступному за складністю фактурному викладу та зрозумілому змісту. Наприклад, на вишуканих мріях чи ноктюрнах студент в музичному плані дуже розвивається, вчиться гнучкості фразоведення, мистецтву красивого звука. Етюди (тв. 8) корисні тим, що в них поєднується глибокий музичний зміст з певними технічними труднощами. Більшість з цих етюдів доступні для виконання на середньому рівні навчання так само, як і

частина етюдів з циклу (тв. 19) «11 етюдів у формі старовинних танців». Зокрема, Гавот (*Des-dur*) та Гавот (*h-moll*), Сарабанда (*a-moll*), Пасакалія (*g-moll*) – це ті твори, які час від часу звучать на концертах в музичному училищі і студенти можуть ознайомитися, як форма та жанр старовинного танцю поєднується з жанром художнього етюду.

Твори В. Косенка суттєво збагатили педагогічний та виконавський фортепіанний репертуар, особливо, коли на той час відчувалась гостра нестача високохудожньої національної фортепіанної літератури. Слід зазначити, що і на сьогоднішній день в українській фортепіанній літературі замало високохудожніх творів, які можна використовувати на середньому етапі фортепіанного виконавства, і твори В. Косенка є одними з найбільш виконуваними. Тому, завершуючи середній етап навчання, піаніст повинен мати в своєму виконавському багажі твори великого українського композитора.

Діяльність М. Скорульського мала вагомий вплив на розвиток середньої фортепіанної освіти та виконавства у Житомирі. Слід зауважити, що постать цього митця мало вивчена вітчизняними науковцями. Варто зазначити, що майже всі матеріали, які стосуються особистості М. Скорульського, знаходяться в його родинному архіві, яким опікується його внучка Р. Скорульська, завідуюча Меморіального будинку-музею М. Лисенка, лауреат премії ім. М. Лисенка. Використані в даній статті факти про музичну діяльність М. Скорульського були надані автору особисто Р. Скорульською. Зокрема з розмови з Р. Скорульською ми дізналися, що М. Скорульський приїхав до Житомира у 1895 р. у 8-річному віці. До того часу він жив у Ризі, де займався на фортепіано у Я. Вітоля. Навчався М. Скорульський у 1-й житомирській гімназії. У 1906 р. М. Скорульський поступив в музичні класи при ІРМТ, де по класу фортепіано почав займатися у Л. Местечкіна. Одночасно з навчанням він викладав у музичних класах, де вів обов'язкове фортепіано. Щодо його концертних виступів, то з тієї ж статті ми дізналися, що в 1908 р. М. Скорульський виконував на відкритих концертах класів ІРМТ скерцо Шопена (яке саме, не уточнюється), «Смерть Ізольди» Вагнера-Ліста, прелюдію М. Лядова. Після виконання парафраза на мотиви «Євгенія Онегіна» П. Чайковського-Пабста його виступ був відмічений в місцевій газеті «Волынская жизнь». У 1910 році в Житомирі М.Скорульський виконував Етюди Шопена (ор. 10, № 5)

та Ф. Ліста («Шум лісу»), прелюдії Лядова, «Колискову» Чайковського-Пабста, 1-й концерт Рахманінова. Як відзначила онука, концертні успіхи її діда того року були відмічені в Київському журналі «Рампа и жизнь» (1910, № 10), де було написано про успіх Скорульського.

Після навчання в Житомирі Скорульський вступив в Петербурзьку консерваторію на два факультети – фортепіанний (клас А. Йосипової) і теорії композиції (класи М. Штейнберга, В. Калафаті та І. Вітоля). По класу диригування він навчався в А. Черепніна, в оперних класах – в С. Габеля та О. Палечека. Повернувшись в Житомир, Скорульський стає одним з головних фігур в музичному житті цього міста. З 1916 по 1917 рр. він перебуває на посаді позаштатного диригента та керівника створеного ним же симфонічного оркестру Південно-Західного фронту.

Р. Скорульська розповіла, що у 1918 р. подружжя Скорульських відкрили у Житомирі приватну музичну вокальну студію, в якій викладались предмети співу, гри на фортепіано, теорія композиції та всі обов'язкові теоретичні дисципліни. Курс предметів відповідав вимогам консерваторських програм. Студія проіснувала всього два роки, але за час свого існування в ній навчалось достатня кількість учнів, які в майбутньому, проявили себе на професійному рівні; серед них співачки Є. Добровольська (пізніше солістка Московського театру Є. Зіміна) та Є. Виноградова (засл. арт. України, солістка Харківського оперного театру), С. Шорохов (соліст Ленінградського оперного театру ім. Кірова), піаністки Є. Лойтер, А. Ямпольська, композитори С. Томбак та Ю. Фарді. Діяльність студії Скорульських знайшла своє продовження в заняттях музичних класів, які були організовані цією родиною в другій половині 20-х років при житомирській 7-й трудовій школі. Там навчали гри на фортепіано та вокалу.

У післяреволюційні роки М. Скорульський викладав фортепіано в музичному училищі, приймав участь в різноманітних концертах як піаніст, диригент, ансамбліст, концертмейстер. На початку встановлення радянської влади М. Скорульський був активним учасником культурного розвитку Житомира. Разом з провідними митцями міста він був членом Волинського губернського відділу народної освіти, був завідувачем музично-вокальної секції. Влаштувались концерти-лекції для ознайомлення мас з найважливішими течіями вокально-ін-

струментальної музики. Відбувалась організація курсів та студій для навчання гри на фортепіано та оркестрових інструментах, сольному співу, теоретичним предметам. Не залишав М. Скорульський і фортепіанне виконавство, де здебільшого виступав як ансамбліст або концертмейстер.

Проте одним з найголовніших видів діяльності М. Скорульського, як зазначає Р. Скорульська, була диригентська робота. Вперше він розпочав співпрацю з симфонічним оркестром у Житомирі у 1916 р. як позаштатний диригент. В цей час він також керував створеним ним симфонічним оркестром ополчення Південно-Західного фронту. У 1919 р. М. Скорульський організовує симфонічний оркестр в армії, який складався з червоноармійців. У 1919 р. він керував професійним симфонічним оркестром, у 1920-1923 р. симфонічним оркестром відділу політпросвіти Наросвіти, у 1929 р. – міжпрофсоюзним симфонічним оркестром, який складався з декількох клубних колективів. До 1933 р. М. Скорульський працював також з багатьма оркестрами різних професійних клубів.

М. Скорульський виступав не тільки як диригент, але й як і соліст, виконуючи фортепіанні концерти, зокрема, перший Ф. Шопена та четвертий Л. Бетховена, оркестрові переклади п'єс Ф. Шопена, П. Чайковського та інших композиторів. Ці переклади він робив сам. У 1929 р. декілька клубних оркестрів об'єднались в міжпрофсоюзний колектив, який мав дуже велику популярність в Житомирі. У 1933 р. родина Скорульських виїхала до Києва.

Плідно працював М. Скорульський і на композиторській ниві. З наданого Р. Скорульською нотного матеріалу ми відібрали низку різножанрових творів для фортепіано, частина яких була написана в житомирський період. Це – балада для фортепіано (не закінчена) (1908), соната для фортепіано фа мінор ор. 9 (1926), дві прелюдії ор. 10 (1927), чотири прелюдії ор. 20 (1933). Концерт для фортепіано з оркестром ля-бемоль мажор ор. 23 (1938), «Дитячий альбом» (дванадцять п'єс для фортепіано) ор. 31 (1947).

Особливо корисними для професіоналізації виконання на етапі навчання в училищі є прелюдії М. Скорульського, тому що на цих творах студентів комфортно оволодівати красивим звуком, грамотним фразоведенням, відчуттям форми. Окрім того багатьох прелюдій

відчувається вплив музики О. Скрябіна та В. Косенка; тому, граючи ці прелюдії, студент міг би краще відчутти звукову естетику того історичного часу.

Дуже важливою для професіоналізації фортепіанного виконавства в Житомирі була організаторська діяльність М. Скорульського – заснування ним музично-вокальної студії, курсів, студій, музичних класів, де викладалось фортепіано. Організація різноманітних концертів та лекцій, де слухачів ознайомлювали з найновішими музичними напрямками, в тому числі у фортепіанній музиці. Заснування та праця з різними симфонічними оркестрами, з якими часто звучали фортепіанні концерти та його переклади фортепіанних п'єс.

Дуже корисним вбачається подальша розробка теми, пов'язана з вивченням методики викладання М. Скорульським фортепіано. Окрім того, його фортепіанні твори сьогодні практично не застосовуються на середньому етапі навчання, тому виникає питання про впровадження в сучасні навчальні програми музучилищ фортепіанної спадщини цього видатного музиканта.

ВИСНОВКИ. Проаналізувавши шляхи професіоналізації фортепіанного виконавства в Житомирі на початку ХХ ст., ми дійшли висновку, що процес професіоналізації мав декілька напрямків: концертно-педагогічна діяльність музично-артистичного товариства та музичних класів при ньому; концертно-педагогічна діяльність ІРМТ та його музичних класів а пізніше музичного училища; виконавська, організаторська, педагогічна та композиторська діяльність таких видатних особистостей, як М. Скорульський та В. Косенко, створення ними інструктивного піаністичного репертуару та упровадження прогресивних методик викладання фортепіанної гри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бовсунівська Н. М. *Розвиток шкільної музичної освіти на Волині (кінець ХІХ – початок ХХ ст. [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01/ Наталія Миколаївна Бовсунівська. — Житомир, 2004. — 19 с.*
2. Вахраньов Ю. *Фортепіанні етюди В.Косенка [Текст] / Ю.Вахраньов. — К. : Муз. Україна, 1970.0 – 26 с.*
3. Віктор Степанович Косенко [Електроний ресурс]. — Режим доступу: http://music-school.ucoz.ua/publ/kompozitory/ukrainskaja_muzyka/viktor_stepanovich_kosenko/5-1-0-9 — Заголовок з екрану.

4. Мокрицький Г. В доме, где родился Святослав Рихтер, должна поселиться музыка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://merezha.blogosfera.net/10/v-dome-gde-rodilsya-svyatoslav-rihter-dolzhna-poselitsya-muzyika/>. — Заголовок з екрану.

5. Олійник О. В. Косенко [Текст] [популярний нарис] / О. Олійник. — К. : Муз. Україна, 1989. — 60 с.

6. Отчет Житомирского отделения Императорского Русского Музыкального общества и состоящих при нем Музыкальных класов за 1909 – 1910 г. Год пятый. – Житомир: Типография М. М. Катенберга, 1910. – 75 страниц. – С. 27, 33, 34.

7. Отчет Житомирского отделения Императорского Музыкального Общества и состоящего при нем Музыкального Училища от 1 сентября 1910 по 1 сентября 1911 г. – Год шестой. – Житомир: Типография М. Катенберга, 1911. – 82 с. – С. 32-33.

8. Отчет Житомирского отделения Императорского Музыкального Общества и состоящего при нем Музыкального Училища от 1 сентября 1914 по 1 сентября 1915 г. – Год десятый. – Житомир: Электротипография Бр. Гурфинкель, 1916. – 90 с. – С. 10.

9. Чемберджи В. О Рихтере его словами. Фрагменты из книги [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/druzhba/2003/7/chem.html>. — Заголовок з екрану.

10. Шамаева К. Из плеяды житомирських митців / К. Шамаева // Музика. – 1987. – № 4 (липень, серпень). – С. 26 – 28.

11. Шиманський П. Й. Музичне життя Волині 20-30-х років ХХ ст. [Текст] : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 – Музичне мистецтво / Петро Йосипович Шиманський . – Київ, 1999. – 16 с.

Портной Ю. Шляхи професіоналізації фортепіанного виконавства у Житомирі на початку ХХ ст. (становлення середньої ланки музичної освіти). Розкривається історичний аспект становлення професійної фортепіанної освіти та виконавства в Житомирі, зокрема навчання в музичних класах й музичному училищі на початку ХХ ст. Доводиться важливість впливу видатних українських музикантів М.Скорульського й В.Косенка на становлення професійної фортепіанної освіти в Житомирі.

Ключові слова: Житомир, професійна фортепіанна освіта, музичні класи, музичне училище, фортепіанне виконавство.

Портной Ю. Пути профессионализации фортепианного исполнительства в Житомире в начале XX в. (становление среднего звена профессионального музыкального образования). Раскрывается исторический аспект становления профессионального фортепианного образования и исполнительства в Житомире, в частности, обучение в музыкальных классах и музыкальном училище в начале XX в. Выявлена значимость влияния выдающихся украинских музыкантов М. Скорульского и В. Косенко на становление профессионального фортепианного образования в Житомире.

Ключевые слова: Житомир, профессиональное фортепианное образование, музыкальные классы, музыкальное училище, фортепианное исполнительство.

Portniy Yuriy. Ways of professionalization of piano playing in the early twentieth century (of becoming middle-level professional music education). The article deals with the historical aspect of becoming a professional education and piano performance in Zhitomir, particularly disclosed process of education and performing in music classes and music college in the early twentieth century. In article is proved the significance of the influence of prominent Ukrainian artists M. Skorulsky and V. Kosenko on the formation of the professionalization of piano education in Zhitomir.

Key words: Zhitomir, professional piano education, musical classes, musical college, piano performance.

УДК 78.071.1:787.3.082.4

Чжу Юаньюань

**СПЕЦИФИКА ВОПЛОЩЕНИЯ КОНЦЕРТНОГО ЖАНРА
В ТВОРЧЕСТВЕ Р. ШУМАНА
(на примере виолончельного концерта)**

Последнее десятилетие творческой биографии Шумана ознаменовано началом нового этапа, одного из самых насыщенных и плодотворных, отмеченного сменой жанрово-стилевых и художественных ориентиров. Композитор тяготеет к крупным формам – симфониям, концертам, камерным ансамблям; во многом изменяется характер тематизма и методы его развития, принципы формообразования. До не-